

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλόσοφοι του Αἰγαίου*, (IIIο Διεθνές Συνέδριο «Κόσμος καὶ Φιλοσοφία»), Ἀθήνα, ἔκδοση τοῦ Ἰδρύματος τοῦ Αἰγαίου, 1991, 243 σελ.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἱστορία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν στὸ Αἶγαϊο καθὼς καὶ πλῆθος πληροφοριακῶν στοιχείων ἐκτίθενται μὲ ὀξὺ κριτικὸ πνεῦμα καὶ μεγάλη ἱκανότητα συνθέσεως στὸ βιβλίο *Φιλόσοφοι τοῦ Αἰγαίου*, ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Ε. Μουτσόπουλο. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἐκτίθεται ἡ φιλοσοφία κι ἡ «ἱστορία τῶν ἰδεῶν», οἱ ὁποῖες, «χάρη στὴ δημιουργικὴ διανόηση τῶν ἀνθρώπων, ἐμφανίζονται, ἀναπτύσσονται, διαδηλώνουν καὶ ὁλοένα ἀλληλογονιμοποιοῦνται», ὅπως γράφει στὸν πρόλογό του ὁ συγγραφεύς. Γραμμένο μὲ σαφήνεια, γλαφυρότητα, ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση ἀλλὰ καὶ ἐνότητα τὸ ἔργο αὐτό, σὲ 243 σελίδες, ἀναφέρεται στὴν ἐμφάνιση, δόμηση καὶ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς πολιτιστικοῦ πυρῆνος στὴν ὀρθογώνια θαλάσσια περίμετρο τοῦ Αἰγαιοπελαγίτικου χώρου, ποὺ ἀκτινοβολεῖ ἐνέργεια, ἐνεργοποιώντας τοὺς ἡπειρωτικοὺς χώρους, ὅπως ἀναφέρει στὴν εἰσαγωγή του ὁ συγγραφεύς.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ χωρίζεται στὰ ἑξῆς:

1) Ἀφύπνιση τοῦ λόγου ἢ Λυκαυγὴς. 2) Ἐμφάνιση τοῦ λόγου ἢ Ἡώς. 3) Ὁ λόγος κινδυνεύει ἢ Φωτισμός. 4) Ὁ θρίαμβος τοῦ λόγου ἢ Μεσουράνημα. 5) Ἡ στερέρωση τοῦ λόγου ἢ Ἀπομεσήμερο. 6) Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ λόγου ἢ Λιόγερμα. 7) Ἡ ἐπιβίωση τοῦ λόγου ἢ Ἡλιοβασίλεμα. 8) Ἀπὸ τὸν λόγο στὴν πίστη ἢ Ἀναλαμπή. 9) Ὁ λόγος χάριν τῆς πίστεως ἢ Λυκόφως. 10) Ἐκθλιψὴ καὶ ἀναβίωση τοῦ λόγου ἢ Ἀστροφεγγιά. 11) Ἐπίλογος ἢ Αὔριο.

Ὁλόκληρη ἡ ἀδιάκοπη πορεία τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖο πρωτοεμφανίζεται στὸ Αἶγαϊο, παρουσιάζεται μὲ τὴν πορεία τοῦ ἡμερονυκτίου. Τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα διέτρεξε κάποιον κίνδυνο ἀπὸ τοὺς σοφιστές, ἀλλὰ κατόπιν μεσουράνησε στὴν ἐποχὴ τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐγινε ἀποδεκτὸ σ' ὅλον τὸν κόσμον κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ. Κατὰ τὴ Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ὁ λόγος ἐπιβιώνει, μέσα σ' ἓνα ἡλιοβασίλεμα. «Ἡ Ἑλλὰς ἔχει καταστραφεῖ πρὸς χάριν τοῦ ἑλληνισμοῦ», γράφει ὁ συγγραφεύς. Ἀλλὰ ἀναλάμπει κατὰ τὴν χριστιανικὴ περίοδο, ἀπὸ τὸν λόγο περνᾷ στὴν πίστη κι ἀργότερα ἡ λογικὴ γεφυρώνεται μὲ τὴν πίστη (λυκόφως). «Στὴν κυρίαρχη λογικὴ συνιστώσα τῆς δυτικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας ἀντιπαρατίθεται ἡ κυρίαρχη λογικὴ συνιστώσα τῆς ἀνατολικῆς ἑλληνίζουσας χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κων/πόλεως, τὴν ἔξοδο τῶν λογίων στὴ Δύση, ἀρχίζει ἡ ἐκθλιψὴ καὶ ἡ ἀναβίωση τοῦ λόγου, «ἡ ἀστροφεγγιά».

Στή Χίο, στή Σύρο, στή Σμύρνη άνεφάνησαν οί πρώτες, μετά τήν κατάληψη τής Κρήτης από τούς Τούρκους, φιλοσοφικές άνησυχίες. Στή Λέσβο, ό Βενιαμίν Λέσβιος άνήκει στήν ομάδα τών νεωτεριστών, πού δέχθηκαν τήν επίδραση νέων ιδεών από τήν Δύση. Στήν περιοχή τής φιλοσοφίας, σημειώνει ό συγγραφεύς, «ό είκοστός αιώνας μας ύπῆρξε για τήν διακίνηση πού άναπτύχθηκε στο Αίγαίο, περίοδος πολιτικής βελτιώσεως όχι όμως κι άναπτύξεως έφάμιλλης εκείνης τήν όποία έπέτυχε ό εύρωπαϊκός στοχασμός».

Ή ένότητα τής ιστορίας τών φιλοσοφικών ιδεών, συσχετισμένη μέ κοινωνικοπολιτικές άνακατατάξεις ιστορικού χαρακτήρα, έμφανίζεται εύκρινέστατα μέσα από τήν ιστορία τής φιλοσοφίας. Είμαι συνεπώς τó έγχειρίδιο αυτό μια καλή είσαγωγή στήν ιστορία τής φιλοσοφίας και συγχρόνως άνασκόπηση τών πρώτων βημάτων τής άστρονομίας, ως έπιστήμης, στον ιστορικό χώρο του Αιγαίου. Στή σημερινή έποχή τής ειδικεύσεως είναι άκόμη περισσότερο έπιτακτική ή άνάγκη νά μελετηθεί τó βιβλίο αυτό από τούς έπιστήμονες και ιδιαίτερα τούς άστρονόμους. Από τήν άνάγνωσή του εύκολα συνάγεται ότι και μέ μόνη τήν απλή λογική, χωρίς τó πλήθος τών διαστημικών μετρήσεων ή τών τηλεσκοπίων παρατηρήσεων πού διαθέτουμε σήμερα, είναι δυνατόν νά προταθούν σημαντικές άστρονομικές άνακαλύψεις, όπως για παράδειγμα ότι ή Γῆ είναι μετέωρη στο διάστημα.

Αναμφίβολα ή Φιλοσοφία και ή Αστρονομία γεννήθηκαν μέ τήν άφύπνιση του λόγου τής ιστορίας μετά τήν νύχτα από τó πρωτογεωμετρικό λυκαυγές, όρος άποδιδόμενος από τούς ιστορικούς τής τέχνης στήν περίοδο πού άκολουθήσε σχεδόν άμέσως μετά τον άφανισμό του μυκηναϊκού πολιτισμού, ό όποιος επί δύο περίπου αιώνες άνθισε σ' όλόκληρη τήν κυρίως Ελλάδα και τήν Κρήτη, όπως άναφέρει στο πρώτο κεφάλαιο ό Ε. Μουτσόπουλος (σελ. 6). Προϋπόθεση τής άφύπνισης αυτής του λόγου είναι πάντοτε «ή έλευθέρα διακίνηση τών ιδεών». Πρόκειται για έποχή πού τά τυραννικά καθεστῶτα καταλύονται από τά δημοκρατικά. Όταν ό Πιπτακός θριάμβευε στή Μυτιλήνη, ένας άλλος σοφός στή Μίλητο, κοντά στή σημερινή Σμύρνη, ό Θαλῆς ό Μιλήσιος, μάχεται, επίσης για τήν έλευθερία.

Ό Θαλῆς ό Μιλήσιος είναι «ό σοφός», γράφει ό Ε. Μουτσόπουλος, πού άποτελεί τόν συνδετικό κρίκο μεταξύ τής πρώιμης έλληνικής διανοήσεως και τής καθαρά φιλοσοφικής (σελ. 40). Για τόν λόγον αυτό ό Θαλῆς ό Μιλήσιος θεωρείται ό πατέρας τής Αστρονομίας. Πρό του Θαλῆ, οί διάφοροι λαοί τής Ασίας, Ασύριοι, Βαβυλώνιοι, Κινέζοι, οί Αιγύπτιοι τής Αφρικῆς, αλλά και στήν σημερινή Αμερική οί Αζτέκοι, είχαν κάνει παρατηρήσεις τών ουρανίων φαινομένων. Παρατηροῦσαν π.χ. τς *supper nova* (ύπερ-λαμπείς άστέρες) και έγνώριζαν νά προβλέπουν τς συνόδους τών

πλανητῶν. Ἐπίσης παρατηροῦσαν τοὺς κομηῆτες καὶ τὶς ἡλιακὲς κηλίδες. Θεωροῦσαν ὅμως ὅτι τὰ ἀστρονομικὰ αὐτὰ φαινόμενα εἶναι θεϊκῆς προελεύσεως. Μυθολογία, ἀστρονομία καὶ ἀστρολογία ἦταν ἀκόμη συνδεδεμένες. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν θεογονία τοῦ Ἡσίοδου, τοὺς ὀρφικοὺς ὕμνους καὶ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ εἰσήγαγε στὴν ἐξήγηση τῶν φυσικῶν φαινομένων, τῶν οὐρανίων παρατηρήσεων τῆς Ἀστρονομίας τὰ λογικὰ πρότυπα. Ἔτσι κατορθώνει πρῶτος νὰ προβλέψει τὴν ἐκλειψη τοῦ Ἡλίου. «Ἡ φιλοσοφία τῶν διανοητῶν τῆς Μιλήτου ἀναζητεῖ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ξεκινώντας ἀπὸ παρατηρήσεις καθαρὰ ἐπιστημονικὲς», γράφει ὁ Ε. Μουτσόπουλος (σελ. 49). Ὁ Θαλῆς εἶναι ἐπίσης ὁ πρῶτος ποὺ εἰσήγαγε τὸν γνώμονα στὴν ἀστρονομία, ποὺ σχεδίασε πρῶτος τὰ μετεωρολογικὰ ἡμερολόγια. Ὁ Θαλῆς, ὡς μαθηματικός, εἰσήγαγε τὴν θεωρία τῆς ὁμοιοθεσίας στὴν Γεωμετρία· μὲ τὸ γνωστὸ θεώρημα ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του, καὶ μὲ τὶς ιδιότητες τῶν ὁμοίων τριγώνων κατόρθωσε νὰ μετρήσει τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων καὶ τὶς ἀποστάσεις τῶν πλοίων. Ἡ κοσμολογία τοῦ Θαλῆ θεωρεῖ ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι ὑδάτινο, περιβάλλει καὶ στηρίζει τὴν γῆν, ἐνῶ καλύπτεται ἀπὸ τὸν οὐρανό. Ἡ Ἀστρονομία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀναπτύσσεται ὡς ἐπιστήμη μὲ ταχὺ ρυθμό, χάρη στοὺς ἐπίσης Ἴωνες φιλοσόφους Ἀναξίμανδρο καὶ Ἀναξίμενη.

Ὁ Ἀναξίμανδρος εἶναι ὁ πρῶτος κοσμολόγος ποὺ θεωρεῖ τὸ ἄπειρον ἀρχὴ τῶν πάντων, τὸ ὁποῖο περιβάλλει καὶ κυβερνᾷ τὰ ὄντα. Ὁ Ἀναξίμανδρος θεωρεῖ πρῶτος τὴ Γῆ μετέωρη στὸ κενό, καὶ κατασκευάζει τὸν πρῶτο χάρτη τῆς Γῆς. Σύμφωνα μὲ τὴν κοσμολογία του ἀποχωρίσθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ μάζα τὸ θερμὸ καὶ τὸ ψυχρό, ποὺ ἀργότερα συνενώθηκαν γιὰ νὰ ἀποτελέσουν ἓνα εἶδος ρευστοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποχωρίσθηκαν τὰ τέσσερα κλασσικὰ στοιχεῖα, ἡ γῆ, τὸ νερό, ὁ ἀέρας καὶ τὸ πῦρ. Μιλήσιος ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀναξίμενης, ποὺ θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ σύμπαντα, ἀριθμητικῶς ἄπειρα. Ὁ Ἀναξίμενης ἐξηγεῖ ἐπίσης τὴ θερμότητα τοῦ Ἡλίου ἐκ τῆς μεγάλης του ταχύτητος (σελ. 40). Τὸ Πτολεμαϊκὸ γεωκεντρικὸ σύστημα, ποὺ ἐξηγεῖ τὴν κίνηση τῶν πλανητῶν, βασίζεται στὸ κοσμοεἶδωλο τοῦ Ἀναξίμενη. Σύμφωνα μὲ τὸ ἀριστάρχειο πλανητικὸ σύστημα κέντρο τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος εἶναι ὁ ἥλιος καὶ οἱ πλανῆτες περιφέρονται γύρω ἀπὸ αὐτόν. Τὴ θεωρία αὐτὴ ἐπανεφέρε ἀργότερα στὴν ἐπικαιρότητα ὁ Κοπέρνικος.

Ὁ Ἀρίσταρχος κατήγετο ἀπὸ τὴ Σάμο, γειτονικὴ νῆσο τῆς Μυτιλήνης, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ Πυθαγόρας, γνωστὸς γιὰ τὸ θεώρημα ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του στὴ Γεωμετρία καὶ γιὰ τὶς κοσμολογικὲς του ἀπόψεις καὶ γιὰ τὶς ἀπόψεις του περὶ ὑπάρξεως ζωῆς καὶ μετεμψυχώσεως. Ἔτσι ἡ Ἀστρονομία

κάνει τὰ πρῶτα της βήματα ὡς ἐπιστήμη. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν πρώτων μεγάλων σοφῶν. «Ἀλλὰ ὑπάρχει διάκριση φιλοσόφων καὶ σοφῶν. Οἱ σοφοὶ ἱκανοποιοῦνται ἀπὸ τῇ γνώσει τῶν πραγμάτων, οἱ φιλόσοφοι ζητοῦν νὰ τὴν ὑπερβοῦν, προβληματιζόμενοι πάνω σ' αὐτήν», σημειώνει ὁ Ε. Μουτσόπουλος, ἀναφέροντας καὶ τὴν γνώμη τοῦ Husserl (σελ. 39). Ὁ Θαλῆς ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ τῆς πρώιμης ἐλληνικῆς διανοήσεως καὶ τῆς καθαρὰ φιλοσοφικῆς, ἐκείνης ποὺ ζητάει τὸ λόγο τῶν πραγμάτων. Θεωρεῖται σοφὸς καὶ φιλόσοφος (σελ. 40) καὶ ἀναφέρεται συνεπῶς στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου.

Σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἰωνίας ὁ Ξενοφάνης καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀναζητοῦν τὴν φύση τοῦ κόσμου ὅχι ἀπὸ ἄποψη ἐξελικτικὴ ἀλλὰ ἀπὸ ἄποψη οὐσίας καὶ δομῆς. Ὁ Ξενοφάνης μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα λέγει ὅτι ἡ πολυθεΐα δὲν εἶναι λογικὴ καὶ ἀναζητεῖ τὴν μονοθεΐα. Ὁ Ἡράκλειτος διετύπωσε πρῶτος τὸ δεύτερο θερμοδυναμικὸ ἀξίωμα τῆς φυσικῆς μὲ τὴν ἄποψη γιὰ τὴ ρευστότητα τῶν πάντων. Εἰσήγαγε ἕναν κοσμολογικὸ πλουραλισμὸ καὶ ὑποστήριξε πῶς τὸ «πῦρ» συνιστᾷ τὸ κυρίαρχο σημεῖο τοῦ κόσμου. Στὴ θεωρία αὐτὴ ἐπανερχεται ἐνάμισυ αἰῶνα ἀργότερα ὁ Κύπριος Ζήνων ὁ Κιτιεύς. Ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Δημόκριτος, ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα, στὸ βόρειο Αἰγαῖο, εἰσάγουν τὴν περίφημη «ἀτομικὴ θεωρία», βασικὴ ἀρχὴ τῆς σύγχρονης θεωρίας τῶν ἀπειροστίων στὰ Μαθηματικά. Ὁ λόγος ἐπιβιώνει ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ λόγου, ἀπὸ τὸν αἰτιολογικὸ μηδενισμό, ποὺ ἀναφέρεται στὸ *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος* ἔργο τοῦ Γοργία, τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ σ' ἕνα ἐπιστημονικὸ μηδενισμό.

Ὁ λόγος θριαμβεύει μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς σωκρατικῆς καὶ ἐπικῆς μεθόδου. Στὴν καθοριστικὴ (déterministe) ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, βάσει συγκεκριμένων νόμων, ἀντιπαρατίθεται στὸ τρίτο κεφάλαιο, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀβεβαιότητας τῶν πραγμάτων. Ἦδη, σημειώνει ὁ συγγραφεύς, ὁ Παρμενίδης ἐπισημαίνει τὴν σπουδαιότητα τῆς φαινομενικότητος τῆς πλάνης τοῦ μὴ ὄντος, γιὰ τὴν κατ' ἀντίθεση σύλληψη τῆς πραγματικότητος, τῆς ὀρθότητος τοῦ ἰδίου τοῦ ὄντος (σελ. 67), ἐνῶ ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης εἰσάγει τὰ παράδοξα. Στὸν *Τίμαιο* τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρονται οἱ σύγχρονες γνώσεις τῆς Ἀστρονομίας, Φυσικῆς καὶ Μαθηματικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί, ἀργότερα, τὸ *Περὶ Φυσικῆς Ἀκροάσεως* τοῦ Ἀριστοτέλους, βασισμένο στὴν ἐμπεδοθεῖσα πλέον ἀριστοτελικὴ λογικὴ, ἀποτελεῖ τὸ σύγγραμμα ποὺ ἐγαλούχησε ὅλους τοὺς ἀστρονόμους, ἰδιαίτερα τοὺς Ἀραβες ἀστρονόμους, οἱ ὁποῖοι συνέχισαν τὴν Ἀστρονομία καὶ τὰ Μαθηματικά, ὅπως ἐπίσης τοὺς ἀστρονόμους τῆς Ἀναγέννησης καὶ μετὰ τὸν 19ο καὶ 20ὸ αἰῶνα. Ἡ σημερινὴ Ἀστρονομία, μὲ τὰ τεράστια τηλεσκόπια καὶ ραδιοτηλεσκόπια, μὲ τὸ πλῆθος τῶν διαστημικῶν συσκευῶν ποὺ ἐξερευνοῦν τὸ σύμπαν, μὲ τὸ δια-

στημικό τηλεσκόπιο, πού τέθηκε πρόσφατα σὲ τροχιά, ἔχει πολλὰ νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τὰ πρῶτα βιβλία τῆς Ἀστρονομίας, πού ἀναφέρονται στὸ βιβλίο *Φιλόσοφοι τοῦ Αἰγαίου*.

Βασίλειος ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Jean-Louis VIEILLARD-BARON, Professeur à l'Université de Poitiers, *Bergson*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991, 126 σελ.

Ἀντικείμενο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι ἡ παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ Bergson. Γιὰ νὰ φτάσουμε ὅμως στὸ σκοπὸ αὐτὸ πρέπει πρῶτα ν' ἀπομακρύνουμε τὸν μπερξονισμό, δεδομένου ὅτι ἡ μεγάλη δημοσιότητα τοῦ φιλοσόφου συνετέλεσε στὴ δημοσιοποίηση καὶ τὴν παραποίηση τῆς σκέψης του. Τὸ βιβλίο περιλαμβάνει τρία κεφάλαια:

Κεφάλαιο I: Ὁ Bergson στὴν ἐποχὴ του

I. Μία ζωὴ φιλοσόφου

Ὁ Bergson γεννήθηκε στὴ Παρίσι στὶς 18 Ὀκτωβρίου 1859. Ἀρχισε τὴ σταδιοδρομία του στὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση καὶ μετὰ ἀπὸ δέκα ἑπτὰ χρόνια ἀνέλαβε διδασκαλία στὸ Collège de France μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία. Τὰ χρόνια αὐτὰ (1900-1914) ὑπῆρξαν ἀπὸ τὰ δημιουργικότερα τῆς ζωῆς του. Ἐν τῷ μεταξύ γίνεται ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους, πού τοῦ ἀναθέτουν καὶ διπλωματικὰ καθήκοντα. Ἡ ὑπερκόπωση ὅμως, πού συσσωρεύτηκε πάνω του κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐτῶν πού ἀκολουθοῦν, γίνεται καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀρρώστιας του (1934). Ἐτσι ἐξασθενημένος ἔζησε μερικὰ χρόνια ἀκόμη, μέχρι τὸ 1941 πού πέθανε (στὶς 4 Ἰανουαρίου).

II. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ συγγραφέας

Ἐκεῖνο πού κυρίως χαρακτήριζε τὸν Bergson ἦταν ἡ μεγάλη του εὐγένεια καὶ ἡ σπάνια εὐαισθησία του, πού κατὰ παράδοξο τρόπο συνδυάζονταν μὲ μιὰν ἐντελῶς φλεγματικὴ ἐξωτερικὴ συμπεριφορά. Ὑπάρχει ἀκόμη στὸν Bergson ἓνα ταλέντο διπλωμάτη, τὸ ὁποῖο συνδυάζεται μὲ μιὰν ἠθικὴ αὐστηρότητα. Ὡς συγγραφέας πιστεύει ὅτι πρέπει ν' ἀνατρέχει στὰ γεγονότα, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι τῆς ἁποψῆς ὅτι ἕνας φιλόσοφος δίνει βαρύτητα στὴ σκέψη του ἀντιπαραθέτοντάς την μὲ τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ παρελθόντος. Προσπαθεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι ἐνήμερος ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐπιστημονικὲς ἐξελίξεις τοῦ καιροῦ του καὶ παράλληλα μελετᾷ τοὺς φιλοσό-

